

Bədnam "Türkmənçay" müqaviləsindən sonra torpaqlarımızın parçalanması prosesi baş verdi, ərazilərimiz işğala məruz qaldı. Tarixi ərazilərimizin işğalından, bölüşdürülməsindən sonra çar rejiminin zülmü daha da artmağa başladı, insanların hüquqları pozuldu, haqları tapdandı. Azərbaycan tarixində xalqımızın müdafiəçisi olan sayısız adsız qəhrəmanlar olub ki, onlar öz fədakarlıqları, mübarizələri ilə böyük irs yaradıblar.

Azərbaycan qaçaqları da xalqımızın qəhrəman övladları olub. Azərbaycanda qaçaq hərəkatının tarixi qürurvericidir. XIX əsrdə meydana çıxan qaçaq hərəkatı böyük bir salnamə yaradıb.

Bir məqamı xüsusi qeyd edək ki, Azərbaycan qaçaqları yalnız Çarizmin zülmünə qarşı mübarizə aparmırdılar, həm də Qərbi Azərbaycanda, Cənubi Azərbaycanda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xalqımıza zülüm edən erməni daşnaklarına ciddi müqavimət göstərirdilər. Qaçqlarımızın daşnaklarla mübarizəsi ayrıca bir mövzudur.

XIX əsrdə Azərbaycanda qaçaq hərəkatı geniş vüsət alıb, xalqın qeyrətini çəkən el igidləri bu səfdə yer alıb. Onların məqsədi torpaqlarımızı və xalqımızın haqlarını, irz-namusunu qorumaq olub. Qərbi Azərbaycanın, Zəngəzur mahalının çox adlı-sanlı qaçaqları olub ki, onların hər biri haqda ayrıca yazılmalıdır.

Qaçaq hərəkatının tarixini araşdıran tədqiqatçılar yazır ki, Qazaxda Qaçaq Kərəm, Balasöyün, İsfəndiyar, Qarabağda Süleyman, Murtuza, Şuşada Məmməd bəy Kavalər, Zəngəzurda Qaçaq Nəbi, Sultan bəy, Gəncədə Dəli Ali, Qəmbər, Zaqatalada Yusif, Nuxada (Şəkiddə - red.) Qutqaşınlı Kərim Əfəndi, Qərbi Azərbaycanda Abbasqulu ağa Şadlinski və digər milli qəhrəmanlarımızın adları tariximizdə daim yaşayacaq.

"Adları sadalanan milli qəhrəmanlarımız həm də partizan hərəkatının rəhbərləri idilər. Onlar rəhbərlik etdikləri dəstələrin silahlanmasını, ərzaqla, geyimlə təmin olunmasını məharətlə həyata keçirir, düşməne qarşı hücum planlarının işlənilib hazırlanmasında əsl sərkərdəlik məharəti nümayiş etdirirdilər. Maraqlı faktlardan biri də odur ki, qaçaq hərəkatında azərbaycanlı qadınlarımız da ərleri və qardaşları ilə çiyin-çiyinə düşməne qarşı amansız mübarizə aparmışlar. Nigar xanım, Həcər xanım, Mehri xanım kimi igid qəhrəman qadınlarımızın adları indi də xalqımız tərəfindən böyük ictimaiyyətə yad edilir"-deyə məqalələrdən birində qeyd edilir.

Qərbi Azərbaycanda mövcud olan qaçaq hərəkatından yazan tədqiqatçılar sonradan bolşevik olan və dövrünün orden və medalları ilə təltif edilən xalq qəhrəmanı Abbasqulu bəy Şadlinski-nin da adını qeyd edirlər.

"Qərbi Azərbaycanda Abbasqulu ağa Şadlinski-nin rəhbərlik etdiyi azərbaycanlılar ermənilərə qarşı mətanətlə vuruşmuş, bir çox hallarda ermənilərə ağır zərbələr vurmuşlar. Qərbi Azərbaycanın Vedibasər bölgəsində fəa-

ləşdilər və bu bəlalərin kökündə işğalçı rus hökumətini gören insanların yeni rejimə nifrətləri getdikcə artmaqda idi.

Kəndlilərin yoxsullaşması- na digər səbəb isə çar mə-

dini bir rus kəndlisinə ərə verməsi Azərbaycan tarixində yaddan çıxmayan hadisələrdəndir. Bəzi qaçaq arvadlarının rus əsgərlərinin təcavüzünə məruz qalması hələ də yaddan çıxmamışdır."

Onlar 8-10 nəfərlik dəstə düzəldib İrandan gələn yükü sərhədin o tayında təhvil götürüb, xəlvət yollarla sərhədi keçərək bu tayda mal sahibinə təhvil verərək öz haqlarını alırdılar. Belə işlərdə tez-

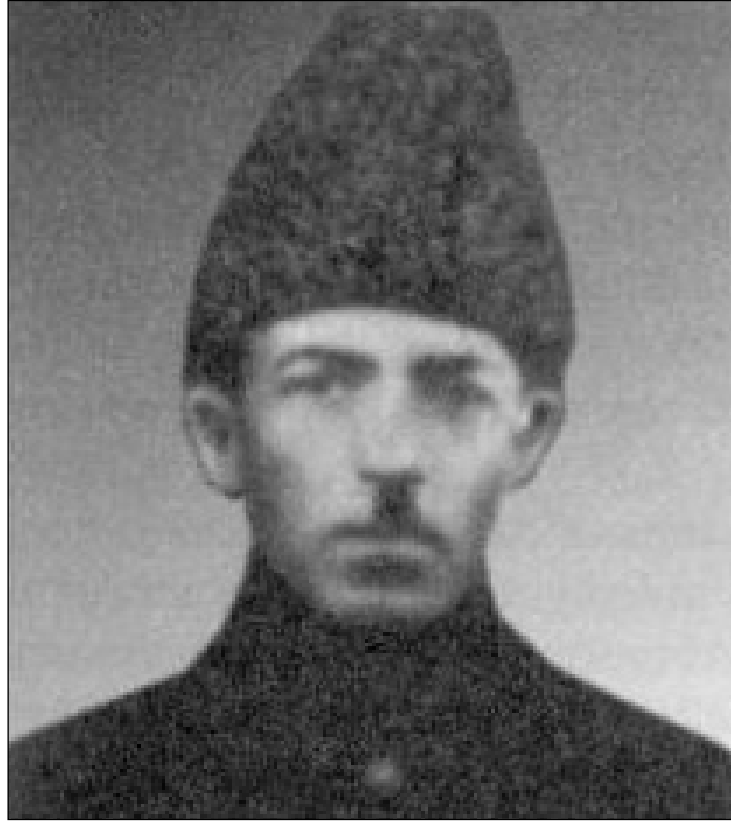
Qərbi Azərbaycanın qəhrəman qaçaq-sərkərdələri..

liyyət göstərən qaçaq hərəkatı erməni qırğınlarının, həmçinin azərbaycanlıların kütləvi deportasiyasının qarşısını alıb.

Tarixi araşdırarkən məlum olur ki, XIX əsrdə qaçaq hərəkatının əsasını qoyan Qafqazda yaşayan müsəlmanlar olub. Şeyx Şamilin başçılığı altında fəaliyyət göstərən milli azadlıq hərəkatı Rus İmperiyasını sarsıtmış, onları çıxılmaz vəziyyətdə qoymuşdu. 30 ildən artıq bir müddətdə Şeyx Şamilə mübarizədə yüz minlərlə işğalçı rus məhv edilmişdir.

Azərbaycanda qaçaq hərəkatı XIX əsrdə və XX əsrin birinci yarısında çox mühüm əhəmiyyətə malik olmuş, qaçaq hərəkatının fəal olduğu bölgələrimizdə ermənilərin və onların havadarlarının bir çox planları puç olmuş, erməni qırğınları zamanı azərbaycanlıların kütləvi qırılmasının qarşısı alınmışdır". Bu barədə də məqalələrdən birində vurğulanır.

Zəngəzur qaçaqlarından yazan millət vəkili Musa Urud məqalələrindən birində çox maraqlı faktlar üzə çıxarıb. "Zəngəzurda qaçaq hərəkatı XIX əsrin ikinci yarısında genişlənən Azərbaycan kəndli üsyanlarının tərkib hissəsi olub çar Rusiyasının ədalətsiz işğalçılıq siyasətinə qarşı yönəlmiş silahlı etiraz mübarizəsi idi. Qaçaq hərəkatı XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın əksər bölgələrində geniş yayılmışdı. Bu hərəkat Quba, Gəncə, Qarabağ və Zəngəzurda xüsusi ilə kəskin şəkildə alınıb, çar məmurlarını, eləcə də, yerli feodalları əməlli-başlı qorxuya salmışdı. İlk kəndli etirazlarına səbəb olan faktor 1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra, İrandan və Türkiyədən yüz minlərlə erməninin köçürülməsi azərbaycanlı kəndlilərə məxsus torpaqlarda yerləşdirilməsi oldu. Torpaqlarının bir hissəsi gəlmə ermənilərə verilib, on-suz da yoxsul olan azərbaycanlı kəndlilər məhsuldar əkin yerlərindən və yaxın ölüş sahələrindən məhrum olduqlarından daha da müflis-

murlarının yeni dövlət vergi rejimi idi..."

M.Urudun yazdığına görə, qaçaq hərəkatının ilk tədqiqatçılarından olan, ötən əsrin əvvəllərində Zəngəzur qazısı kimi böyük nüfuz qazanmış məşhur din alimi Bəhlül Bəhçət bu məsələ ilə əlaqədar yazırdı: "Məşhur Kürd Hacı Samlı bəylərindən biri (İskəndər bəy Soltanov) öz qonşu rəiyyət kəndlilərindən yenice evlənmiş bir oğlanın evinə "qonaq" gəlir (təzə gəlinin gözəlliyi kənd arasında danışılırmış). Ev sahibi olan oğlanı bir sifariş bəhanəsi ilə uzaq bir kəndə göndərir və özü gəlinlə tək qalır. Oğlan öz evinin xəlvət bir yerindən baxaraq evdə nə olduğunu bilmək istəyir, bəy bundan xəbərdar tutur və "mənim göndərdiyim yerdən qayıdıb məni pusursan" - deyərək tüfəngi götürüb oğlanı öldürür."

"Azərbaycanda kəndli hərəkatı" əsərində Məmmədəmin Rəsulzadə yazırdı: "Çar idarəsinin qaçaqların ailəsinə etdiyi zülm heç bir insanlığa, heç bir ədalət qanunlarına sığmırdı. Şair Zakiri təhqir etmək üçün Şuşanın komendantı Tarxanovun onun arva-

Zəngəzurda və Qarabağda qaçaqçılığa təkən verən amillərdən biri də İrandan qaçaqmalçılıq yolu ilə ticarət mallarının gətirilməsi idi. Azərbaycanın şimalı Rusiyaya ilhaq ediləndən sonra Araz çayı boyunca sərhəd getdikcə möhkəmlənməyə, gömrük rejimi tətbiq olunmağa başlamışdı. Rusiyada istehsal olunan, (keyfiyyətə İrandan gətirilən mallardan geri qalan) malların imperiyanın ucqarlarında baha qiymətə satılması imperiya dövlətinin müstəmləkə hesabına varlanması siyasətinin tərkib hissəsi idi. İrandan tacirlərin rus istilasına qədər Azərbaycanın Arazboyu yaşayış məntəqələrinə gətirib satdığı mallar isə Avropa, əsasən Fransa istehsalı, keyfiyyətə yüksək olduğundan, gömrük rejiminin tətbiqindən sonra da həmin mallara tələbat yüksək olaraq qalırdı.

Rus sərhəd-gömrük rejiminin qadağasına baxmayaraq tacirlər müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək İrandan qaçaqçılıq yolu ilə lazımı malları gətirib satırdılar. Bu işdə əsas rolunu özünə güvənən qaçaq gənc adamlar oynayırdı.

tez sərhədçilərlə atışmalar olurdu və bu atışmada sərhədçini öldürən qaçaqmalçı ya tutularaq Sibirə katorqaya sürgün edilir, ya da dağlara qaçaraq qaçaqçılıq həyatı keçirirdi.

XIX əsrdə Qarabağda və Zəngəzurda məşhur olan Şuşa əsilzadəsi Məhəmməd bəy Kavalər məhz İrandan qaçaq malı gətirərək rus zabitanı öldürdükdən sonra qaçaq düşmüşdü.

Müstəmləkəçilik istibdadına və yerli bəylərin zülmünə qarşı çıxan və əzilələrin hüquqlarını qorumaqla ədaləti bərpa etmək istəyən qaçaqlar arasında Gəncəbəsərdə Dəli Ali, Qaçaq Kərəm, Qaçaq Qəmbər, Qandal Nağı, Qarabağda Məhəmməd bəy Kavalər, Qaçaq Süleyman, Qaçaq Murtuza, Zaqatalada Qaçaq Yusif, Qubada Qaçaq Mayıl, Şəkiddə Qutqaşınlı Kərim Əfəndi, Zəngəzurda Qaçaq Nəbi xüsusi şöhrət qazanmışlardır".

O, qeyd edir ki, XX əsrin əvvəllərində Zəngəzurda tanınmış qaçaqlardan olan Kişi Tavat (Alxaslı kəndi), Qaçaq Fərzalı (Qaradərə kəndi), Kürdoğlu Məhəmməd (Qaracanlı kəndi), Qaçaq Ələkbər (Qarakeçdi kəndi), Baba Məmmədov erməni quldurlarına qarşı mətanətlə vuruşublar. "Zəngəzurda qaçaqların sonuncu nəslini XX əsrin 30-cu illərinə təsadüf edir. Bu insanlar kolxoz quruculuğu zamanı bolşeviklərin ədalətsizliyinə üsyan edərək dağlara çəkilib, çar rus rejiminin yeni forması olan bolşevik müstəmləkəçiliyinə qarşı mübarizə aparmışdılar. Belə qaçaqlardan ən parlağı Sisyanın Şəki kəndindən olan qaçaq Qardaşxan idi"-deyə millət vəkili qeyd edib.

Qərbi Azərbaycan qaçaqları, bütövlükdə Azərbaycan qaçaqları xalqımızın qeyrətini çəkən insanlar olub və tariximizdə onların qəhrəmanlığı yaşayacaq. Əlbəttə, xalqımızın tarixində qaçaq hərəkatının xüsusi yeri var və dövr keçdikcə bu barədə daha geniş yazılacaq...

İradə SARIYEVA